

DEMOGRAFIJA HRVATSKE - AKTUALNI DEMOGRAFSKI PROCESI

ALICA WERTHEIMER-BALETIĆ*

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
Zagreb, Hrvatska
članak

UDK 314.17: 497.5
Izvorni znanstveni

Primljeno: veljača

2005.

Sažetak

U ovom radu razmatrani su dugoročni, polustoljetni demografski procesi u Hrvatskoj s aspekta podataka dobivenih u posljednjem popisu stanovništva (2001. godine). To su sljedeći procesi: depopulacija (parcijalna i ukupna), njezine sastavnice (prirodna promjena i migracija), prostorni aspekt depopulacije, njezino širenje i neravnomjerni razmještaj stanovništva) te starenje stanovništva (ukupno i prema pojedinim starosnim kontingentima). Iako podaci popisa 2001. godine zbog promjene popisne koncepcije u tom popisu u odnosu na ranije popise (od 1948. do 1991. godine) nisu posve usporedivi, pokazalo se da su se navedeni procesi, napose u posljednjem međupopisnom razdoblju (1991.-2001.) nastavili te da su rat u Hrvatskoj, privredna recesija i činjenica da Hrvatska nema potrebnu populacijsku politiku, djelovali na ubrzanje navedenih nepovoljnih procesa, što ima negativne ne samo demografske, već sve više ekonomske i socijalne implikacije za razvoj Hrvatske. Snagom demografske inercije, ti se procesi (uz ostale nepromijenjene uvjete) tijekom sljedeća tri desetljeća ne samo nastavljaju, već i ubrzavaju. U Hrvatskoj sve više dolazi do izražaja, napose sa stanovišta tekućih promjena u dobnoj strukturi, tzv. negativni populacijski momentum, a demografski problem postaje sve više društveno-gospodarski problem.

* Prof. dr. sc. Alica Wertheimer-Baletić, akademik, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zrinski trg 11, 10000 Zagreb, Hrvatska.

Prof. D. Sc. Alica Wertheimer-Baletić, member of academy, Croatian Academy of Science and Arts, Zrinski trg 11, 10000 Zagreb, Croatia

Ključne riječi: *demografija, depopulacija Hrvatske, starenje stanovništva, migracija, populacijska politika, društvo.*

Uvod

U posljednjem međupopisnom desetljeću 20. stoljeća, tj. između 1991. i 2001. godine, u Hrvatskoj su se dogodile demografske promjene koje su izraz dugotrajnih tendencija u ukupnim i strukturnim sastavnicama našeg stanovništva. Činjenica je da su one jasno došle do izražaja u drugoj polovici 20. stoljeća i da su analizirane u radovima mnogih naših demografa. U ovom prilogu razmatrat ćemo bitne demografske promjene nastale u ukupnom kretanju stanovništva Hrvatske i njegovim sastavnicama (prirodnom kretanju i migraciji) i u njenoj dobnoj strukturi na temelju podataka posljednjeg popisa stanovništva iz 2001. godine.

1. Odrednice depopulacije i starenja stanovništva

Tendencije depopulacije, proces starenja stanovništva, tendencija prema nultom prirodnom prirastu i sve manjem ukupnom porastu stanovništva zabilježene su u Hrvatskoj već u razdoblju do početka devedesetih godina prošlog stoljeća. U 1990-im godinama, međutim, zbog djelovanja specifičnih čimbenika (ratna agresija i prateći demografski gubici, gospodarska recesija, socio-psihološki čimbenici), te su promjene postale izrazitije, jače naglašene, s pojačanim disproporcijama u dobnoj strukturi stanovništva između velikih funkcionalnih dobnih grupa (mladi, radno sposobni, stari). Radi se prije svega o dva eminentno dugoročna demografska procesa koji su osobito u 1990-im godinama uzeli maha, a koji su međusobno uvjetovani, jedan iz drugoga proistječu i jedan drugoga potiču. To su procesi depopulacije (parcijalni i ukupni) i starenja stanovništva. Parcijalni generacijski depopulacijski procesi u tijeku su još od kraja 1950-ih godina i to na prvom mjestu tzv. generacijska depopulacija ženskog stanovništva (reprodukcijaska depopulacija), a od druge polovice 1960-ih godina u tijeku je generacijska depopulacija ukupnog (muškog i ženskog) stanovništva. Ti su procesi izraženi i u razvijenim zemljama Europe koje su, međutim, u odnosu na Hrvatsku, na znatno višem stupnju gospodarskog razvoja.¹

¹ Usp. J. C. CHESNAIS, *Below Replacement Fertility in the European Union (EU-15): Facts and Policies, 1960-1997*, u: *Review of Population and Social Policies* 7 (1998).

Od 1990. godine to se događa i u zemljama s ekonomijom u tranziciji («tranzicijske zemlje»),² koje su do kraja 1980-ih godina provodile stimulativnu populacijsku politiku pronatalitetne varijante koja je usporavala pad nataliteta i prirodnog prirasta.³ Hrvatska, međutim, takvu politiku nije imala, pa su se demografske promjene, praćene stalno manjim ili većim iseljavanjem, unatoč doseljavanju, prvenstveno iz Bosne i Hercegovine, ubrzano odvijale u pravcu procesa depopulacije. Posebna značajka devedesetih godina prošlog stoljeća u Hrvatskoj je u tome što je tada po prvi puta nakon Drugoga svjetskog rata, zabilježena ukupna depopulacija (smanjenje ukupnog broja stanovnika), kao i pojava prirodnog smanjenja stanovništva, prirodne depopulacije (više umrlih nego živorođenih). Rezultati popisa stanovništva 2001. stoga nisu iznenadili demografe.

Na temelju općih demografskih zakonitosti, preciznije na temelju zakonitosti interakcije dinamičkih sastavnica prirodnog kretanja (nataliteta, mortaliteta) i strukturnih sastavnica demografskih procesa, kao i zakonitosti demografske inercije (demografskog momentuma) koja proizlazi iz dugotrajnih, postupnih promjena u dobnoj strukturi stanovništva, očekivalo se daljnje ubrzanje procesa starenja stanovništva i intenziviranje te prostorno širenje procesa depopulacije. To se odnosi kako na ukupnu i prirodnu depopulaciju, tako i na njihove prethodnice, odnosno parcijalne procese generacijske depopulacije.⁴ Podaci popisa stanovništva iz 2001. potvrdili su ta očekivanja.

Procesi generacijske depopulacije u Hrvatskoj u tijeku su već duže vremena, a u pojedinim našim krajevima od ranije je u tijeku i pojava prirodne depopulacije (Ličko-senjska županija, Gorski kotar, Koprivničko-križevačka i Bjelovarsko-bilogorska županija, mnogi dalmatinski otoci, itd.). Svi ti parcijalni regionalni depopulacijski procesi zajedno, doveli su, počevši od 1991. godine do danas, do pojave ukupne depopulacije i to na razini cijele Hrvatske. Ti su procesi, naime, i pored dotadašnjih nepovoljnih demografskih trendova, ukupnih i strukturnih, ubrzani i potencirani ratnom agresijom na Hrvatsku početkom 1990-ih godina i njezinim pratećim demografskim pojavama, onim pojavama koje su redoviti demografski pratilac rata (povećanje broja ratnih žrtava, tj. ratom izazvani porast mortaliteta, «depresirani» natalitet i nupcijalit,

² To pokazuju podaci o kretanju sastavnica prirodnog kretanja stanovništva za te zemlje (nataliteta, općih i specifičnih stopa fertiliteta, mortaliteta, općeg i specifičnog) u publikacijama Vijeća Europe: *Recent Demographic Developments in Europe*, izdavane od 1992. do 2003. u Strasbourgu.

³ Usp. A. WERTHEIMER-BALETIĆ, *Populacijska politika u zemljama s posttranzicijskim obilježjima razvoja stanovništva*, RAD, Razred za društvene znanosti, knjiga 480, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 2000.

⁴ Usp. A. WERTHEIMER-BALETIĆ, Demografske promjene i globalni demografski procesi u Hrvatskoj u poslijeratnom razdoblju, u: *Encyclopaedia moderna* XIII (1992), br. 2 (38).

povećanje iseljavanja specifičnih obilježja (prognanici i izbjeglice), gospodarska recesija i povećana nezaposlenost, odlazak mladih, obrazovanih, u inozemstvo u potrazi za poslom).

Nastalo pojačanje i prostorno širenje navedenih parcijalnih depopulacijskih procesa, posebno procesa prirodne depopulacije, indicira dubinu i jačinu demografske deplozije u Hrvatskoj, izražene sumarno u smanjenju ukupnog broja stanovnika, koji prati još intenzivnije starenje stanovništva, započeto već nakon popisa 1961. godine, otkada se broj mladih u dobi od 0 do 14 godina po prvi puta počeo smanjivati i to u apsolutnom iznosu. Međutim, važno je naglasiti da je proces starenja zahvatio ne samo ukupno stanovništvo Hrvatske, što znači da se u njemu brojčano povećava broj i udio starog stanovništva (65 i više godina), uz istovremeno smanjenje udjela mladih (0-14 godina), već da istodobno stare i pojedini, za demografski i gospodarski razvoj relevantni funkcionalni dobni kontingenti (radno-sposobno stanovništvo, stanovništvo u fertilnoj dobi, radna snaga, kontingent obrazovanih). Radna snaga (ekonomski aktivno stanovništvo), primjerice, ne stari samo na selu i u poljoprivredi, jer tamo već dugo preteže staračko stanovništvo, dvočlana ili samačka kućanstva, već ona stari i u gradu, i u nepoljoprivrednim, gradskim djelatnostima. Starenje stanovništva je u nas ubrzano i emigracijom u kojoj sudjeluje većinom mlađe stanovništvo, pa relativni broj starih – uz ostale iste uvjete – raste. Sve te pojave i procese potvrdili su, u smislu njihovog kontinuiteta i pojačanja, podaci iz posljednjeg popisa stanovništva, provedenog 2001. godine.

S gospodarskog gledišta naročito je važno imati na umu da je priljev mladih generacija u radnu dob života brojčano sve manji, a odljev generacija iz radne dobi snagom procesa starenja sve je veći. Reprodukcijski radnog kontingenta je opadajuća, koeficijent zamjene pao je ispod kritične razine 100,0 stopa potpore (podrške) stanovništva opada ispod granične razine 1,0. Reprodukcijski radnog kontingenta i radne snage, kao i reprodukcija ukupnog stanovništva i stanovništva u fertilnoj dobi dobila je negativni predznak. Depopulira radni kontingent stanovništva, radna snaga, fertilno stanovništvo, kontingent obrazovanih, itd. Te su specifične pojave i procese također, kako ćemo vidjeti, potvrdili podaci iz popisa 2001. godine. U tijeku je negativni demografski momentum.

Navedeni opći i specifični procesi i pojave koji ocrtavaju sadašnju demografsku situaciju u Hrvatskoj, određuju snagom demografskih zakonitosti, njezinu demografsku budućnost, smjer budućih promjena, razvojne perspektive Hrvatske za sljedećih nekoliko desetljeća. Jači gospodarski razvoj i brzi

radikalni zahvati (mjere) u domeni politike prema stanovništvu, mogli bi usporiti, a dugoročno i zaustaviti tijek ranijim trendovima određenih nepovoljnih prirodnih, migracijskih i strukturnih demografskih procesa. Nužna pretpostavka za to je *spoznaja* ukupnih društveno-gospodarskih, zdravstvenih i inih posljedica sadašnjeg demografskog stanja, odnosno ne prepuštanje sadašnjih demografskih procesa njihovim budućim *spontanim*, ranijim demografskim promjenama, determiniranim posttranzicijskim (ili «kvaziposttranzicijskim») tokovima.

Temeljna pretpostavka za usporavanje, a zatim i zaustavljanje sadašnjih nepovoljnih demografskih tokova, osobito kada se radi o migracijskoj sastavnici demografske bilance, u smislu destimulacije daljnjeg iseljavanja mladih ljudi, jest povećanje stope gospodarskog rasta i, s time u vezi, porast zaposlenosti u zemlji. A u domeni prirodnog kretanja stanovništva – pored stvaranja odgovarajućih materijalnih i društvenih uvjeta za osnivanje obitelji, važne su i promjene u sustavu vrijednosti, stilu života, relevantne za motiviranje mladih da imaju djecu.⁵ U tom bi području realizacija pojedinih mjera ranije usvojenog Nacionalnog programa demografskog razvitka Hrvatske (1996.) i dijelova predložene Obiteljske politike Republike Hrvatske (2002), kao i provođenje urgentnih mjera nove populacijske politike koje je izrada u tijeku - a u njoj posebice onih mjera koje se odnose na progresivne dječje doplatke i na pomoć zaposlenoj ženi u usklađivanju njezine funkcije majčinstva (roditeljstva) i funkcije rada - mogle imati veliko značenje.

2. Sastavnice ukupnog kretanja stanovništva, 1991.-2001.

Popis stanovništva iz 2001. godine u Hrvatskoj ima svoja posebna obilježja, koja valja imati na umu kada se koriste njegovi podaci, posebno u komparativne analitičke svrhe. Općenito, cilj je svakog statističkog prikupljanja podataka, pa tako i popisa stanovništva, da prikupljeni podaci budu istiniti i precizni, odnosno da budu slika činjeničnog stanja u području statističkog istraživanja. Konceptija popisa stanovništva 2001. godine *promijenjena* je u odnosu na koncepciju popisa provedenih u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata (1948., 1953., 1961., 1971., 1981., 1991.). Ti su popisi provedeni prema koncepciji stalnoga (de iure) ukupnog stanovništva, u kojoj je stanovništvo

⁵ Usp. D. VAN DE KAA, Europe's Second Demographic Transition, u: *Population Bulletin* 42 (1987), br. 1.; R. LESTHAEGHE, R., The Second Demographic Transition: Theory and Evidence, u: K. OPPENHEIM MASON, A. M. JENSEN (eds), *Gender and Family Change in Industrialised Countries*, Clarendon Press, Oxford, 1995.

popisano prema kriteriju stalnog prebivališta, bez obzira na to gdje se nalazilo u tzv. kritičnom trenutku popisa. (Tako su u popisima 1971., 1981. i 1991. naši građani na radu u inozemstvu ubrojeni u ukupan broj stanovništva Hrvatske). Za razliku od toga, u popisu stanovništva 2001. godine primijenjena je nova koncepcija, tj. koncepcija prisutnoga (de facto) ukupnog stanovništva, ali nešto izmijenjena u odnosu na njezino izvorno značenje.⁶

U skladu s preporukama Europske ekonomske komisije UN-a i Statističkog ureda Europske zajednice iz 1998. godine (u daljnjem tekstu *Preporuke*),⁷ definicija ukupnog stanovništva u našem popisu iz 2001. godine temelji se na načelu «uobičajeno boravište» (usual residence), koja međutim nije posve identična standardnoj definiciji tog pojma. Naime, bitna joj je značajka da u ukupno stanovništvo Hrvatske ne ubraja naše građane koji su u inozemstvu duže od godine dana, a istodobno ubraja strane državljane koji u Hrvatskoj borave duže od godine dana. Pri tome treba imati na umu da je načelo «uobičajeno boravište» u našem popisu 2001. nešto izmijenjeno u odnosu na definiciju datu u spomenutim *Preporukama*. Naime, u poglavlju «Metodološka objašnjenja» za popis 2001. godine eksplicite je navedeno da ukupan broj stanovnika Hrvatske obuhvaća i osobe (naše državljane) koji u inozemstvu borave i duže od godine dana, pod uvjetom da održavaju «tijesnu gospodarsku, prometnu i učestalu vezu s kućanstvom i obitelji u Republici Hrvatskoj (češći ili rjeđi posjeti, uzdržavanje članova obitelji, stalna komunikacija itd.)».⁸

Proizlazi, dakle, da podaci popisa 2001. godine o ukupnom broju stanovnika i broju stanovnika u pojedinim strukturama nisu precizno usporedivi s istim podacima iz ranijih popisa, dakle niti iz popisa 1991. godine te da o tome, pri komparativnoj analizi i interpretaciji podataka, valja voditi računa. Prvi indikator demografskih promjena u određenom razdoblju čine promjene u ukupnom broju stanovnika. Sljedeća tablica pokazuje kretanje ukupnog broja stanovnika u Hrvatskoj u popisima u drugoj polovici 20. stoljeća i u popisu 2001. godine.

⁶ Ako se u jednom popisu prihvati definicija prisutnog (de facto) stanovništva, onda se, strogo uzevši, smiju popisati kao *prisutni* samo oni stanovnici koji su stvarno prisutni u mjestu popisa u kritičnom trenutku (bez obzira na to gdje imaju stalno prebivalište).

⁷ Vidi: UN ECONOMIC COMMISSION FOR EUROPE AND THE STATISTICAL OFFICE OF THE EUROPEAN COMMUNITIES, *Recommendations for the 2000 Censuses of Population and Housing in ECE Region* (dalje u tekstu: *Preporuke*), New York – Geneva, 1998.

⁸ *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001.*, Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb, str. 5.

Tablica 1. Ukupan broj stanovnika u Hrvatskoj u popisima stanovništva (od 1948. do 2001.)

Godina popisa	Ukupan broj stanovnika		
	Ukupno	od toga	
		u zemlji	u inozemstvu
1948.	3,779.858	3,779.858	
1953.	3,936.022	3,936.022	
1961.	4,159.696	4,159.696	
1971.	4,426.221	4,169.887	256.514
1981.	4.601.469	4,391.139	210.330
1991.	4,784.265	4,499.049	285.216
2001.*	4,492.049	4,200.214	291.835
-	-	-	-
2001.**	4,437.460	4,211.309***	226.151

U popisima 1948., 1953. i 1961. godine osobe na radu u inozemstvu nisu popisane.

* Ukupan broj stanovnika u popisu 2001. izračunat je prema istoj definiciji («de iure» stanovništvo) kao i u popisu 1991. godine.

** Ukupan broj stanovnika prema modificiranoj definiciji ukupnog stanovništva (de facto), u popisu 2001. godine, tj. prema definiciji «uobičajeno boravište» (usual residence).

*** Na stanovništvo «u zemlji» 2001. g. (4,200.214) dodate su izbjeglice (8.843) i privremeno prisutno stanovništvo (2.252), što zajedno daje 4,211.309 (ukupno «u zemlji»).

Podaci u tablici pokazuju u drugoj polovici 20. stoljeća stalno usporavanje stope godišnjeg porasta stanovništva. Između 1948. i 1953. ona je iznosila prosječno godišnje 0,8%, između 1981. i 1991. 0,4%, a između 1991. i 2001. (prema računu na temelju iste popisne definicije ukupnog stanovništva iz 1991. godine), iznosila je -0,61%, što znači da je zabilježeno smanjenje ukupnog broja stanovnika Hrvatske. Usporedba osnovnih podataka o ukupnom broju stanovnika u dva posljednja popisa – u popisu 1991. i u popisu 2001. godine - pokazuje sljedeće. U 1991. ukupan je broj stanovnika Hrvatske iznosio 4.784.265, a u 2001. godini (prema novoj koncepciji popisa) 4.437.460. Iako podaci nisu posve usporedivi zbog razlike u popisnoj koncepciji, tj. u definiciji ukupnog broja stanovnika u tim popisima, oni pokazuju smanjenje broja

stanovnika za ukupno oko 346.805 ili 7,2%, dakle indiciraju ukupnu depopulaciju. Ako se, međutim, u popisu 2001. primijeni popisna definicija ukupnog broja stanovnika iz popisa 1991. godine (definicija «de iure»), Hrvatska bi u 2001. godini, prema službenim podacima, imala 4,492.049 stanovnika, što znači da se ukupan broj stanovnika u tom međupopisnom razdoblju stvarno smanjio za ukupno 292.216 ili za 6,1%.

Taj je podatak demografski relevantan, analitički usporediv i statistički reprezentativan. Instrukтивно je, nadalje, izračunati promjenu ukupnog broja stanovnika u Hrvatskoj na temelju popisne kategorije «stanovništvo u zemlji», koja kao takva postoji u oba navedena popisa (i 1991. i 2001. godine) i statistički je usporediva. Tada proizlazi da se ukupan broj stanovnika Hrvatske «u zemlji» smanjio nešto više, tj. s 4,499.049 na 4,200.214, ili ukupno za 298.835 (odnosno za 6,6%). Prema tome, rezultati popisa stanovništva 2001. godine potvrdili su procjene da se u 1990-im godinama u Hrvatskoj odvijao proces ukupne depopulacije i to na razini cijele zemlje. Pri tome valja podvući da je razdoblje 1991.-2001. godine prvo međupopisno razdoblje nakon Drugoga svjetskog rata u kojem je u Hrvatskoj zabilježena ukupna depopulacija, smanjenje ukupnog broja stanovnika.

Uzroci nastale ukupne depopulacije u Hrvatskoj su brojni i dugotrajni, a u posljednjem desetljeću prošlog stoljeća i specifični. Među glavnim dugoročnim uzrocima svakako je opadanje nataliteta i specifičnih stopa fertiliteta prema dobi, izraženo već preko četiri prošla desetljeća, preciznije nakon 1955. godine (nakon razdoblja «kompenzacije» poslije Drugoga svjetskog rata); zatim dugotrajna, više nego stoljetna emigracija koja je erodirala dobnu strukturu stanovništva u njezinom najvitalnijem dijelu (20-40 godina), ljudski gubici u Prvom i Drugom svjetskom ratu. U 1990-im godinama tome su pridonijele i ljudske žrtve u Domovinskom ratu, te nova (ratna i poratna) migracija, kao i činjenica da Hrvatska nije bila samostalna država pa nije imala svoje populacijske politike, koja bi barem usporila, ako ne i zaustavila, dugotrajne nepovoljne demografske trendove. Valja podvući da su u 1990-im, ratnim godinama, prirodna depopulacija i negativna migracijska bilanca, zajednički, kroz sve svoje sastavnice (pad nataliteta, porast mortaliteta, emigraciju koja je nadvisila imigraciju), izazvale pojavu ukupne depopulacije. Taj proces, kako pokazuju i podaci popisa 2001. godine, nije privremena, ratna pojava, jer traje kontinuirano već gotovo petnaest godina.

Razradimo li nadalje nastalo smanjenje ukupnog broja stanovnika Hrvatske u međupopisnom razdoblju 1991.-2001. analitički, s demografsko-statističkog aspekta, pokazuje se da su to smanjenje uvjetovale

obje sastavnice ukupne depopulacije: prirodno smanjenje stanovništva i negativni saldo migracije. Prirodno kretanje stanovništva u Hrvatskoj u svim je godinama između 1991. i 2001., za «stanovništvo u zemlji», obilježilo prirodno smanjenje stanovništva, koje je iznosilo ukupno -60.623.⁹ Iz podataka demografske statistike proizlazi da se prirodno smanjenje «stanovništva u zemlji», počevši od 1991., a osobito od 1998. godine, kontinuirano *povećava*. U 1998. godini prirodno smanjenje je iznosilo -5.243, u 1999. godini -6.774, u 2001. -8.559, a u 2002. -10.475.¹⁰ Naglašavamo da je samo u 2001. godini prirodno smanjenje «stanovništva u zemlji» bilo za 2.059 osoba (ili za 31,7%) veće nego u 2000. godini. To je do sada *najveći* iznos viška broja umrlih nad brojem živorođenih zabilježen u novijoj demografskoj povijesti Hrvatske. Za 2002. godinu, na temelju objavljenih podataka, iznos prirodnog smanjenja «stanovništva u zemlji» povećao se na - 10.459.

Prirodno smanjenje stanovništva, kao izraz pasive u bilanci sastavnica prirodnog kretanja u ukupnoj demografskoj bilanci Hrvatske, imat će (koliko je sada moguće procijeniti) u sljedećih dva do tri desetljeća ovog stoljeća tendenciju povećanja. To je determinirano dosadašnjim promjenama u demografskim i društvenim odrednicama reprodukcije stanovništva Hrvatske: promjene u ukupnom broju žena u fertilnoj dobi, promjene u dobnoj strukturi fertilnog kontingenta ženskog stanovništva i promjene u specifičnim stopama fertiliteta prema dobi.¹¹ Ako se tijekom prva dva desetljeća ovoga stoljeća nastavi smanjivanje nataliteta, uz ostale nepromijenjene uvjete, prirodno će se smanjenje do sredine stoljeća ne samo nastaviti, već i povećavati, budući da će broj umrlih u odnosu na broj rođenih, pod utjecajem pojačanog starenja stanovništva, dalje rasti.

Konstatirali smo da je smanjenje ukupnog broja «stanovnika u zemlji» u razdoblju 1991.-2001. nastalo pod utjecajem obje njegove sastavnice – prirodnog smanjenja i negativnoga migracijskog salda. Imajući na umu jednadžbu sastavnica ukupne promjene (smanjenja) broja stanovnika u Hrvatskoj između 1991. i 2001., moguće je kvantificirati njihov utjecaj na nastalo smanjenje ukupnog broja «stanovnika u zemlji» u tom razdoblju (koje je, kako smo ranije naveli, iznosilo -298.835). Istodobno je prirodno smanjenje

⁹ Od 1998. godine u našoj se demografskoj statistici evidentiraju samo djeca rođena u Hrvatskoj, dakle bez rođenih u inozemstvu, dok su do te godine evidentirali «ukupan broj živorođenih» (u zemlji i u inozemstvu).

¹⁰ Vidjeti: *Priopćenja* (godišnja), Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb.

¹¹ Usp. A. WERTHEIMER-BALETIĆ, *Determinante reprodukcije stanovništva u Hrvatskoj u drugoj polovici 20. stoljeća*, RAD, Razred za društvene znanosti, knjiga 487, HAZU, Zagreb, 2003.

stanovništva iznosilo -60.623.¹² Primjenom vitalno-statističke metode procijenjen je negativan migracijski saldo u iznosu od -238.212.¹³ Znači da je ukupnom smanjenju broja stanovnika «u zemlji», između 1991. i 2001., prirodno smanjenje pridonijelo s 20,3%, a negativan migracijski saldo sa čak 79,7%.¹⁴ U iseljavanju iz Hrvatske u 1990-im godinama, pored migracije zbog rata, znatan je udio i ekonomske emigracije, zbog visoke stope nezaposlenosti u zemlji u uvjetima privredne recesije. Popis 2001. godine pokazao je da je pored iseljenoga srpskog stanovništva, u inozemstvo otišlo još oko 170.000 do 180.000 pretežno mladih ljudi (među kojima obrazovani ljudi konjunkturnih zanimanja imaju znatan udio).

U međupopisnom razdoblju 1991.-2001. zabilježeno je također znatno doseljavanje i to prvenstveno kao posljedica rata i izbjegličke emigracije iz Bosne i Hercegovine. Ukupan broj doseljenih u tom razdoblju, prema podacima popisa 2001. godine, iznosi 232.966. Od toga je glavnina iz Bosne i Hercegovine, njih 189.039 (ili 81,1%);¹⁵ iz Vojvodine je doseljeno 12.298 (5,3%); iz Kosova 8.249 (3,5%), iz Uže Srbije 4.495 (1,9%); iz Slovenije 4.303 (1,8%), te 10.984 (4,7%) iz «ostalnih zemalja». Doseljavanje, međutim, nije kompenziralo veliki emigracijski val uvjetovan prvenstveno političkim čimbenicima (rat), ali i gospodarskom recesijom, tako da je migracijski saldo za stanovništvo «u zemlji», brojčano značajan i negativnog predznaka.

Proizlazi, dakle, da je u međupopisnom desetljeću 1991.-2001. godine negativni migracijski saldo bio glavni čimbenik ukupne depopulacije u Hrvatskoj, dok je prirodno smanjenje djelovalo u istom smjeru, ali sa znatno manjim ponderom. Valja pri tome upozoriti da se radi prije svega o ratom pogoršanoj migracijskoj bilanci, koja je već i ranije bila negativna, tj. o migraciji koja prati rat, a nakon rata, osobito u uvjetima privredne recesije (slučaj u

¹² U prirodno smanjenje stanovništva (1991.-2001.) od -60.623 uključen je **naknadno** ustanovljen broj umrlih u Hrvatskoj u doba rata i to 8.127 osoba, koje nisu bile pravovremeno uvrštene u matične knjige umrlih.

¹³ Nešto manji iznos negativnog migracijskog salda dobivamo ako se na definiciju ukupnog stanovništva u popisu 2001. primijeni definicija (de iure) stanovništva iz popisa 1991. godine. Tada smanjenje ukupnog broja stanovnika, kako smo vidjeli, iznosi - 292.216, što daje negativni migracijski saldo od -231.593.

¹⁴ Relativno najmanji migracijski saldo dobiva se ako se stanovništvo «u zemlji» 1991. (4.499.049) usporedi s brojem stanovnika «u zemlji» u popisu 2001. godine, kojem je pribrojen broj izbjeglica «u zemlji» i privremeno prisutnog stanovništva (koji iznosi 4.211.309). Tako nastalo smanjenje broja stanovnika (-292.216), uz prirodno smanjenje (-64.252) koje je procijenjeno (jer sadrži procijenjeni broj umrlih u tzv. Krajini u doba rata), daje negativni migracijski saldo od -223.488. Usp. A. AKRAP, *Migracija Hrvata u posljednjem desetljeću 20. stoljeća*, u: *Hrvatska dijaspora u crkvi i domovini*, Frankfurt am Mein, 2003., str. 47.

¹⁵ Izbjeglički egzodus iz Bosne i Hercegovine u Hrvatsku bio je znatno veći. Između 1991. i 1997., prema službenim podacima, u Hrvatsku je iz te republike doselilo oko 240.000 ljudi. Ali dio njih je iselio dalje, prema zapadno-europskim i prekomorskim zemljama, a dio se zadržao i uzeo hrvatsko državljanstvo. Usp. A. F. MARKOTIĆ, *Ratni učinci na promjene u broju stanovnika Bosne i Hercegovine i Hrvatske, 1991-1998.*, u: *Društvena istraživanja* 5-6 (1999.), str. 751-754.

Hrvatskoj), djeluje na smjer i jačinu promjena ukupnog broja stanovnika i njegovih struktura (dobno-spolne, ekonomsko-socijalne, obrazovne, nacionalne i drugih).

3. Regionalni aspekt procesa depopulacije

Popis stanovništva 2001. godine pokazao je da se dalje pogoršava dosadašnji trend neravnomjernoga prostornog razmještaja našeg stanovništva. Takav je razmještaj u pravilu posljedica neravnomjernoga gospodarskog razvoja, a privredno zaostaliya područja su ujedno područja slabije prirodne demografske dinamike i istodobno emigracijski intenzivna. Danas se, međutim, može reći da su takva demografska obilježja pojedinih naših krajeva postala čimbenik (uzrok) njihovog gospodarskog zaostajanja, jer bez njihove demografske revitalizacije nema osnove za daljnji društveno-gospodarski razvoj.

Proces urbanizacije u Hrvatskoj u drugoj polovici prošlog stoljeća bitno je obilježio odlazak sa sela, primarno u velike gradove, osobito u Zagreb, kao hrvatsku metropolu. U tom se smislu i govori o karakterističnom prostornom «polariziranom razvoju Hrvatske».¹⁶ U proteklom desetljeću, pojačano doseljavanje iz Bosne i Hercegovine u Hrvatsku zbog rata bilo je usmjereno prvenstveno prema Zagrebu i okolici (Zagrebačkoj županiji), pa je tako pridonijelo pojačanju neravnomjernog prostornog razmještaja stanovništva. Tako je u 2001. godini u Gradu Zagrebu i Zagrebačkoj županiji, koji obuhvaćaju zajedno oko 6,6% državnog teritorija, živjela gotovo četvrtina (24,5%) ukupnog stanovništva Hrvatske, dok je u Ličko-senjskoj županiji na oko 9,5% teritorija živjelo svega 1,2% stanovništva! Ako se, nadalje, kao pokazatelj intenziteta naseljenosti uzme gustoća stanovništva, u Hrvatskoj je (ako se izuzme Grad Zagreb koji ima karakteristično visoku urbanu gustoću) bilo 11 županija u kojima je ona bila ispod razine prosječne gustoće u Hrvatskoj, koja iznosi 78,5 stanovnika na km².¹⁷ Pri tome je regionalni raspon varijacije tog pokazatelja bio vrlo velik (gustoća je u Ličko-senjskoj županiji iznosila 10,0, a u Međimurskoj 162,2 stanovnika na 1 km²). Regionalni aspekt ukupne depopulacije po

¹⁶ Usp. M. VRESK, Urbanizacija i polarizirani razvoj Hrvatske, u: *Zbornik radova prvog hrvatskog kongresa geografa*, HGD, Zagreb, 1996.

¹⁷ Od tih 11 županija, njih 9 ima gustoću stanovnika 50,0 i nižu, s tim da iza Ličko-senjske županije (koja ima najnižu gustoću), slijede, prema veličini gustoće, ove županije: Šibensko-kninska, Karlovačka, Sisačko-moslavačka, Zadarska, Virovitičko-podravska, Požeško-slavonska, Istarska i Bjelovarsko-bilogorska.

županijama u razdoblju 1991.-2001. godine, za «stanovništvo u zemlji», pokazuje sljedeća tablica.

Tablica 2. *Stanovništvo Hrvatske «u zemlji» po županijama, 1991. i 2001. godine*

Županija	Broj stanovnika «u zemlji»		Promjena broja 1991.-2001.	% promjene 1991.-2001.
	1991.	2001.		
Zagrebačka	266.393	293.270	26.877	10,1
Krapinsko-zagorska	143.406	137.562	-5.844	-4,1
Sisačko-moslavačka	239.448	176.286	-63.162	-26,4
Karlovačka	167.985	133.525	-34.460	-20,5
Varaždinska	181.143	177.340	-3.803	-2,1
Koprivničko-križevačka	123.736	120.276	-3.460	-9,4
Bjelovarsko-bilogorska	137.510	127.866	-9.644	-7,0
Primorsko-goranska	311.116	290.642	-20.474	-6,6
Ličko-senjska	76.452	50.651	-35.801	33,7
Virovitičko-podravska	98.999	90.031	-8.968	-9,1
Požeško-slavonska	92.300	80.389	-11.911	-12,9
Brodsko-posavska	162.418	163.489	1.071	0,7
Zadarska	190.121	153.212	-36.909	-19,4
Osječko-baranjska	344.187	313.406	-30.781	-8,9
Šibensko-kninska	141.096	107.469	-33.627	-23,8
Vukovarsko-srijemska	214.658	186.185	-28.473	-13,3
Splitsko-dalmatinska	439.026	434.022	-5.004	-1,1
Istarska	199.861	196.451	-3.410	-1,7
Dubrovačko-neretvanska	119.524	116.741	-2.783	-2,3
Međimurska	110.256	109.505	-751	-0,7
Grad Zagreb	739.414	741.896	-2.482	0,3
HRVATSKA	4,499.04 ₉	4,200.21 ₄	-298.835	-6,6

Izvor: *Popis stanovništva 2001. godine*

Tablica pokazuje da je između 1991. i 2001. godine u 18, od ukupno 21 županije, zabilježeno smanjenje ukupnog broja «stanovnika u zemlji». Najjače su ukupnom depopulacijom zahvaćene Ličko-senjska županija (smanjenje –33,7%), Sisačko-moslavačka (-26,4%), Šibensko-kninska (-23,8%), Karlovačka (-20,5%) i Zadarska županija (-19,4%). Samo je u tri županije zabilježen porast stanovništva, koji je odraz doseljavanja, prvenstveno iz Bosne i Hercegovine. Među njima znatan porast bilježi samo Zagrebačka županija (10,5%), dok je u druge dvije županije ukupni porast vrlo slab (u Brodsko-posavskoj 0,7%, te u Gradu Zagrebu 0,3%).¹⁸ Zanimljivo je napomenuti da se među navedene tri županije koje imaju porast stanovništva, ne nalaze one županije koje u Hrvatskoj imaju najveći prirodni prirast (Splitsko-dalmatinska, Dubrovačko-neretvanska i Zadarska). U njima je u navedenom međupopisnom razdoblju iseljavanje bilo znatno, pa je negativan saldo migracije nadvisio prirodni prirast. Zato su zabilježile smanjenje ukupnog broja stanovnika.¹⁹ Međutim, i u tim se županijama nastavlja prirodna depopulacija, tako da je u 2002. godini prirodni prirast zabilježen samo u Splitsko-dalmatinskoj županiji, a u ostalima (njih 20) je zabilježeno prirodno smanjenje.

5. Starenje stanovništva

Popis stanovništva 2001. godine pokazuje da su se nastavile dotadašnje promjene u dobno – spolnoj strukturi našeg stanovništva, jer su one u skladu s demografskim zakonitostima izravna izvedenica dinamike komponenata ukupnog kretanja stanovništva (prirodnog i mehaničkog). U strukturi prema spolu i dalje je nešto veći udio žena u ukupnom stanovništvu (51,9%). Utjecaj rata u 1990-ima izražen je preko dosta povećanog koeficijenta feminiteta (s 1063 na 1078 žena na 1000 muškaraca).²⁰ Višak žena koncentriran je i dalje se

¹⁸ Ako se ukupan broj stanovnika u 2001. izračuna primjenom iste definicije kao u popisu 1991. («de iure» stanovništvo), tada je stanje nešto povoljnije, jer uzima u obzir naše građane u inozemstvu. Tada je, od ukupno 21 županije, u njih 16 zabilježeno smanjenje broja stanovnika (najveće opet u Ličko-senjskoj županiji, -34,4%), a u 5 županija – porast (u Zagrebačkoj županiji za 10,5%, u Brodsko-posavskoj 2,6%, u Istarskoj 1,4%, u Međimurskoj 0,97% i u Gradu Zagrebu 0,82%).

¹⁹ Te tri županije ne nalaze se niti među pet navedenih županija (u prethodnoj bilješki) koje su zabilježile porast ukupnog broja stanovnika, izračunat na temelju definicije ukupnog stanovništva («de iure») u popisu 1991. godine primijenjene na definiciju ukupnog stanovništva u popisu 2001. godine.

²⁰ U 2001. godini u Hrvatskoj je za stanovništvo u dobi «65 i više godina» koeficijent feminiteta iznosio čak 1616.

povećava u dobi preko 50 godina, što je inače opća pojava u zemljama u posttranzicijskoj etapi razvoja stanovništva.

Rat je u 1990-im godinama svojim nepovoljnim demografskim učincima ubrzao proces starenja našeg stanovništva. Hrvatska danas spada među europske zemlje s vrlo starim stanovništvom. U 1950. godini bila je među zemljama južne Europe s relativno niskim udjelom starog stanovništva. U dobi «65 i više godina» bilo je 7,9% stanovništva. Do 1991. godine starenje stanovništva se u nas znatno pojačalo, tako da se s udjelom starih (65 i više godina) od 13,1% (1991.), u ukupnom stanovništvu, Hrvatska našla među zemljama sa starim stanovništvom (Nizozemska, Luksemburg, Finska, Čehoslovačka, Mađarska, Bugarska, itd.).²¹ U razdoblju 1991. do 2001. godine starenje stanovništva je u nas znatno ubrzano. Tako je u 2001. godini u kategoriji osoba starijih od 65 godina bilo 15,7% našeg stanovništva. Prema kriteriju veličine udjela starih stanovnika u ukupnom stanovništvu, Hrvatska se 2001. našla među razvijenim europskim zemljama s vrlo starim stanovništvom, koje su, međutim, znatno bogatije i imaju daleko veći bruto domaći proizvod od Hrvatske (Austrija, Švedska, Danska, Njemačka, Francuska, Švicarska).

Analitički pokazatelji dobne strukture potvrđuju da je stanovništvo Hrvatske ušlo u «duboku demografsku starost» (prema postojećoj tipologiji). Ako uzmemo prosječnu starost stanovništva kao glavni agregatni analitički pokazatelj «starosti» dobne strukture, činjenica je da ona stalno raste, što indicira daljnje starenje stanovništva.²² Iako podaci popisa 1991. i 2001. nisu posve usporedivi, tendencijski su reprezentativni: prosječna je starost u tom razdoblju porasla s 37,1 godine na 39,3 godine (za žene s 35,7 na 41,0 godina, a za muško stanovništvo s 35,4 na 37,5 godina).²³ Regionalna je situacija očekivano disparatna i kreće se između prosječne starosti 43,0 godina (Ličko-senjska županija) i 37,8 (Brodsko-posavska županija). Promjene u dobnoj strukturi stanovništva između 1991. i 2001. godine, prema velikim dobnim grupama, pokazuje sljedeća tablica.

²¹ Usp. VIJEĆE EUROPE, *Recent Demographic Developments in Europe*, Strasbourg, 1992.

²² U 1961. iznosila je 32,5 godina, 1971. 34,1 godina, u 1981. 35,4 godine, u 1991. 37,1 godina da bi u 2001. dosegla visokih 39,3 godine (kao u nordijskim zemljama).

²³ I ostali pokazatelji starosti (indeks starenja, koeficijent starosti, indeks biološkog tipa, Lewisov indeks i drugi) pokazuju također izrazito visoke vrijednosti, tj. indiciraju tip duboke demografske starosti.

Tablica 3. Struktura stanovništva prema dobi u Hrvatskoj, 1991. i 2001. godine

Dobne grupe	1991. godina*		2001. godina*	
	Broj stanovnika (u 000)	%	Broj stanovnika (u 000)	%
0 – 14	926	19,4	755	17,0
15 – 64	3.230	67,5	2.970	66,9
65 +	556	11,6	694	15,7
Nepoznato	72	1,5	18	0,4
Ukupno	4.784	100,0	4.437	100,0

* Podaci iz popisa 1991. i 2001. godine nisu precizno usporedivi zbog razlika u definiciji ukupnog stanovništva (u tim popisima).

Izvor: *Popisi stanovništva 1991. i 2001. godine*

Podaci u navedenoj tablici pokazuju da se u razdoblju 1991.-2001. godine dalje znatno smanjio broj i udio mladih, smanjio se također broj i udio radno sposobnog stanovništva, a značajno se povećao broj i udio starog stanovništva. Iako podaci iz popisa 1991. i 2001. godine nisu posve usporedivi, navest ćemo ih kao aproksimaciju smjera i jačine nastavka procesa starenja ukupnog stanovništva, kao i starenja pojedinih funkcionalnih dobni grupa. Broj mladih smanjio se s 926 tisuća na oko 755 tisuća (za oko 171 tisuću ili za 18%). Broj stanovništva u radno sposobnoj dobi smanjio se (i to po prvi puta poslije Drugoga svjetskog rata) s 3.230 tisuća na oko 2.970 tisuća (za oko 260 tisuća ili za 8%), uz njegovo istodobno starenje, kojem nije uzrok samo dugotrajni pad nataliteta, već u 1990-im godinama ratom i privrednom recesijom pojačana emigracija (upravo u mlađem dijelu radne dobi, od 20 do 40 godina). Broj starog stanovništva nastavio se ubrzano povećavati i to sa 628 tisuća na oko 712 tisuća (tj. za oko 84 tisuće ili za 13%). Prema tome, promjene u strukturi prema dobi pokazuju u proteklom međupopisnom desetljeću nastavak već dosada izraženih tendencija: smanjenje udjela mladih s 19,4% na oko 17,0% i povećanje udjela starog stanovništva s 13,1% na oko 16%. Valja pri tome upozoriti na činjenicu da se veličina udjela starog stanovništva približava veličini udjela mladih.

Na temelju dosadašnjih razmatranja i zaključaka postavlja se sljedeće pitanje: Kakve su perspektive kretanja stanovništva i promjena u dobnoj strukturi stanovništva Hrvatske za sljedećih pola stoljeća, tj. u razdoblju

2000.-2050. godine? Analizirat ćemo projekciju ukupnog stanovništva i njegove dobne strukture, koju je izradio Populacijski Odjel UN-a.²⁴

Tablica 4. Ukupno stanovništvo i dobna struktura stanovništva Hrvatske u 2000. i 2050. godini (srednja varijanta projekcije)

Broj stanovnika (u 000)	Godina		Promjena broja (u 000)	Indeks 2050./2000 .	% promjene
	2000.	2050.			
0 – 14	764	533	- 231	69,8	- 30,2
15 - 64	3.048	2.176	-872	71,4	-28,6
65 +	661	964	+303	145,8	+ 45,8
Ukupno:	4.473	3.673	-800	82,1	-17,9
S t r u k t u r a (u %)					
0 – 14	17,0	14,5	-2,5	85,3	-14,7
15 - 64	68,2	59,3	-8,9	87,0	13,0
65 +	14,8	26,2	+11,4	177,0	+77,0
Ukupno:	100,0	100,0	-	-	-

Izvor: UN, Population Division, *World Population Prospects, The 1998 Revision, Vol. II: Sex and Age*, New York, 2000.

Podaci projekcije u navedenoj tablici odnose se na tzv. srednju varijantu projekcija UN-a. Za zemlje u kojima je totalna stopa fertiliteta bila u petogodištu 1990. – 1995. ispod brojčane razine koja se zahtijeva za obnavljanje stanovništva (tj. ispod 2,1 djece po jednoj ženi u fertilnoj dobi), a među njih spada i Hrvatska, ta se varijanta temelji na pretpostavci da će ta stopa i u razdoblju 2000.-2050. godine ostati ispod razine koja se zahtijeva za obnavljanje (za «zamjenu») stanovništva.²⁵

Između 2000. i 2050. godine, prema srednjoj varijanti navedenih projekcija, predviđa se u Hrvatskoj smanjenje ukupnog broja stanovnika s 4.473 tisuće na 3.673 tisuće, ili za 800 tisuća, odnosno za 17,9%. Znači da se proces

²⁴ Usp. UN, POPULATION DIVISION, *World Population Prospects, The 1998 Revision*, New York, 2000.

²⁵ Pri tome je za svaku grupu zemalja, a unutar nje za svaku pojedinu zemlju, uzeta u obzir činjenica da na totalnu stopu fertiliteta djeluju ne samo specifične stope fertiliteta prema dobi, već i razina mortaliteta (prema aktualnim tablicama mortaliteta), kao i predvidiva migracijska bilanca, odnosno saldo migracije za dotičnu zemlju. Detaljnije o tome: UN, POPULATION DIVISION, *World Population Prospects: the 1998 Revision*, Vol. III., New York, 2000.

ukupne depopulacije u Hrvatskoj, nakon što je započeo u 1990-im godinama, nastavlja i u sljedećem polustoljetnom razdoblju i da ostaje bitni opći demografski proces. (Zanimljivo je pritom napomenuti da tzv. niska varijanta navedenih projekcija²⁶ predviđa da će se ukupan broj našeg stanovništva u navedenom razdoblju smanjiti s 4.467 tisuća na 3.134 tisuće, ili za 1.133 tisuće, odnosno za čak 29,8%).

Podaci u tablici nadalje pokazuju da se u dobnoj strukturi stanovništva Hrvatske tijekom razdoblja između 2000. i 2050. godine nastavlja proces inverzije dobne «piramide». To znači da će se u našem stanovništvu nastaviti proces ukupnog starenja stanovništva, kao drugi opći demografski proces, koji uključuje tri parcijalna strukturna procesa: smanjivanje broja i udjela mladog stanovništva, smanjivanje broja i udjela stanovništva u radno-sposobnoj dobi, te povećanje broja i udjela staračkog stanovništva.

Prvi parcijalni proces ukupnog starenja čini smanjivanje broja i udjela mladih (0-14 godina). Njihov se broj u razdoblju između 2000. i 2050. godine, prema navedenoj projekciji i dalje smanjuje i to za ukupno 231 tisuću ili za 30,2%. Istovremeno se udio mladih u ukupnom stanovništvu smanjuje sa 17,0% na svega 14,5%. (Tzv. niska varijanta tih projekcija pokazuje da udio mladih u 2050. godini iznosi samo 10,3%.) Prema tome, broj i udio mladih, kao bitna dugoročna odrednica biološke reprodukcije i reprodukcije radne snage u Hrvatskoj, i u sljedećih pedeset godina rapidno opada. Taj podatak jasno indicira tendenciju «dosizanja» dobnog tipa izumiranja stanovništva u navedenom razdoblju.²⁷

Drugi parcijalni proces koji pokazuju navedene projekcije, odnosno podaci u gornjoj tablici, odnosi se na stanovništvo u radno-sposobnoj dobi (15-64 godine). Njegov se broj između 2000. i 2050. u Hrvatskoj također smanjuje i to za ukupno 872 tisuće ili za 28,6%, a njegov udio u ukupnom stanovništvu Hrvatske smanjuje se s 68,2% na 59,3%. Valja također naglasiti da radni kontingent stari. Smanjenje ukupnog broja stanovništva u radnom kontingentu prati u sljedećih pedeset godina smanjenje broja stanovnika u njegovom mlađem dijelu (15-44 godine) i smanjenje broja stanovnika u njegovom starijem dijelu (45-64 godine). Broj onih u mlađem dijelu smanjuje se s 1.891 tisuću u 2000. g. na 1.248 tisuća u 2050. godini, odnosno ukupno smanjenje iznosi 643 tisuće ili 34,0%. Broj stanovnika u starijem dijelu radnog

²⁶ Niska varijanta UN projekcija rađena je uz pretpostavku da će zemlje s totalnom stopom fertiliteta ispod razine obnavljanja u petogodištu 1990.-1995. g. imati u razdoblju 2000.-2050. tu stopu za 0,4 djece manju nego što to pretpostavlja srednja varijanta navedenih projekcija. Detaljnije o tome: UN, POPULATION DIVISION, *World Population Prospects: the 1998 Revision*, Vol. III., New York, 2000.

²⁷ Usp. J. C. CHESNAIS, *Nav. dj.*

kontingenta istovremeno se smanjuje s 1.157 tisuća na 928 tisuća, odnosno ukupno smanjenje iznosi 229 tisuća ili 19,8%. Indikativno je da se predviđa, da će se u sljedećih pedeset godina broj stanovnika u mlađem dijelu radnog kontingenta smanjiti znatno brže nego što se smanjuje broj stanovnika u njegovom starijem dijelu (19,8% prema 34,0%). Podaci nadalje pokazuju da se u navedenom razdoblju, sukladno procesu starenja radnog kontingenta, udio njegovog starijeg dijela povećava s 40,0% na 42,6%, uz istovremeno smanjenje udjela mlađeg dijela s 60,0% na 57,4%.

Navedeni podaci upozoravaju da će se u budućem polustoljetnom razdoblju proces starenja stanovništva u radno-sposobnoj dobi ubrzati. A demografska inercija u promjenama u dobnoj strukturi, koje su eminentno dugoročan proces, predskazuje povećanje broja i udjela staračkog stanovništva i za drugu polovicu ovog stoljeća. (U tzv. niskoj varijanti navedenih projekcija, proces starenja radnog kontingenta stanovništva Hrvatske još je jače izražen. Predviđa se da će se udio njegova starijeg dijela u ukupnom stanovništvu – u skladu s pretpostavkom o nižoj razini totalnog fertiliteta, na kojoj se temelji ta varijanta – intenzivnije povećati, i to s 38,0% u 2000. na 49,0% u 2050. godini).

Treći proces koji bitno obilježava promjene u dobnoj strukturi našeg stanovništva u tijeku sljedećih pedeset godina je proces daljnjeg i to ubrzanog porasta broja i udjela stanovništva u staračkoj dobi. Podaci u gornjoj tablici pokazuju da se njihov broj povećava s 661 tisuće u 2000. godini na čak 964 tisuće u 2050. godini: ukupno povećanje u tom razdoblju iznosi 303 tisuće ili 45,8%. Udio staračkog u ukupnom stanovništvu Hrvatske istovremeno raste s 14,8% na 26,2%, što znači da će se sredinom ovog stoljeća (prema srednjoj varijanti navedenih projekcija) preko četvrtine ukupnog stanovništva Hrvatske nalaziti u dobi «65 i više godina». (Prema tzv. niskoj varijanti tih projekcija, udio starih u ukupnom stanovništvu iznosio bi u 2050. godini čak 30,8%, što znači da bi gotovo trećina našeg stanovništva bila u staračkoj dobi i da bi njihov udio bio gotovo tri puta veći nego udio mladog stanovništva.)

Navedena analiza predvidivih promjena u dobnoj strukturi našeg stanovništva u sljedećem polustoljetnom razdoblju, pokazuje da će se u Hrvatskoj nastaviti proces ukupnog starenja stanovništva i to u svim svojim sastavnicama. To upućuje na činjenicu da proces ukupne depopulacije nije u nas privremen fenomen, nego dugotrajno determiniran i strukturno razoran demografski proces. Naime, i ukupna depopulacija i ukupno starenje uvjetovani su, s aspekta dobno-strukturnih promjena, smanjivanjem broja i udjela mladih, smanjivanjem broja i udjela radnog kontingenta (uz njegovo istovremeno starenje) i ubrzanim povećanjem broja i udjela staračkog stanovništva, što će u

okviru promjena u dobnoj strukturi našeg stanovništva i u sljedećih pedeset godina biti najjače izražen proces.

Bitne relacije promjena u pojedinim navedenim funkcionalnim dobnim kontingentima, koje pokazuju navedene projekcije UN-a, su slijedeće: broj mladih između 2000. i 2050. godine smanjuje se za ukupno 28,6%, broj stanovništva u radnom kontingentu smanjuje se nešto brže, tj. za 30,2%, a broj staračkog stanovništva se istovremeno povećava za 45,8%. Predviđa se da će broj starog stanovništva u 2050. godini biti za 1,8 puta veći od broja mladih. Takvi brojčani međudnosi promjene u dobnoj strukturi našeg stanovništva najavljuju – uz ostale iste faktore i uvjete – daljnje, još nepovoljnije promjene u sastavnicama prirodnog kretanja stanovništva i u dobnoj strukturi, koje su zbog zakonitosti demografske inercije gotovo ireverzibilan proces. Ta konstatacija stoji čak i ako bi se u međuvremenu vodila aktivna populacijska politika u svoje obje varijante (pronatalitetnoj i imigracijskoj). Međutim, ta bi politika bez sumnje ublažila jačinu budućih, u navedenim projekcijama predviđenih nepovoljnih demografskih promjena. Ona bi bila najefikasnija, ukoliko bi bila koncipirana kao integralni dio ukupne razvojne politike, a prema tipu kao implicitna populacijska politika. Urgentnost provođenja takve politike tim je veća što svi navedeni demografski procesi, kako agregatni tako i strukturni, koji su već sada vrlo nepovoljni, imaju dalekosežne nepovoljne implikacije za daljnji ukupni, a napose gospodarski i socijalni razvoj Hrvatske.

Zaključak

Dosadašnji, polustoljetni demografski trendovi (od 1950. do 2000. godine) i sadašnje demografske prilike u Hrvatskoj, koje je rat 1990-ih znatno pogoršao, usporedno s procesom gospodarskog razvoja koji obilježava recesija, predstavljaju bitne odrednice za nepovoljne demografske perspektive Hrvatske u prvoj polovici 21. stoljeća. Depopulacija i starenje stanovništva međusobno su usko povezani procesi, jedan proces proistječe iz drugog i u stalnoj su interakciji. «Rukom pod ruku» idu procesi ukupne depopulacije i njezinih parcijalnih sastavnica (prirodne i «emigracijske» depopulacije, generacijske i reprodukcijske depopulacije), zatim dugotrajni nepovoljni utjecaji migracije na ukupno kretanje stanovništva i na njegovu reprodukciju, na promjene u strukturi stanovništva prema dobi i spolu, prema socio-ekonomskim obilježjima, itd., na pojačano starenje ukupnog stanovništva, na starenje pojedinih funkcionalnih dobnih kontingenata, na feminizaciju «starosti», na starenje radne snage i, s tim u vezi, na «starenje» znanja.

U Hrvatskoj se, dakle, i u sljedećem polustoljetnom razdoblju ubrzano nastavlja proces izrazito nepovoljnih demografskih trendova, agregatno i po pojedinim strukturama. Gospodarska, socijalna i zdravstvena politika već se suočava i suočavat će se, što dalje to jače, s povećanjem broja starog stanovništva, uz istovremeno smanjivanje broja, odnosno priljeva novih, mladih generacija našeg autohtonog stanovništva u radno-sposobnu dob. To ima krajnje nepovoljne gospodarske, zdravstvene, socijalne, obrazovne, nacionalne i druge implikacije. A sve se to događa u današnjim uvjetima gospodarske recesije, smanjivanja životnog standarda i siromašenja značajnog dijela stanovništva, te napose uz stalni porast nezaposlenosti, što je, uz ostalo, ozbiljan element gubitka perspektive za mlade ljude i povećanja nesigurnosti života za rastući broj starog stanovništva. U svojoj ukupnoj razvojnoj politici Hrvatska se već suočava s gospodarskim, socijalnim, zdravstvenim i drugim posljedicama dugotrajnih nepovoljnih demografskih procesa koji su u tijeku i koji s vremenom progrediraju, pogoršavaju se, te bi morala stalno prilagođavati svoju gospodarsku zdravstvenu i socijalnu politiku tekućim demografskim promjenama i njihovim implikacijama za život obitelji, pojedinaca i cijele društvene zajednice.

Prepuštanje spontanim tokovima sadašnjih demografskih pojava i procesa sve više zaoštrava ne samo gospodarsku, već i socijalnu krizu, krizu obitelji i uopće krizu života u Hrvatskoj. Urgentan zaokret, prije svega prema spoznaji realnog demografskog stanja i njegovih gospodarskih, socijalnih, zdravstvenih i drugih posljedica po život naroda, neminovna je pretpostavka našeg ukupnog razvoja. Jer stanovništvo je bitan čimbenik razvoja, sastavnica je proizvodnog razvojnog potencijala zemlje, a ne samo potrošač. Sadašnje demografsko stanje i budući demografski procesi koji su dugoročno determinirani zakonitošću demografske inercije, već postaju limitirajući čimbenik ukupnog gospodarskog i društvenog razvoja.

Literatura:

- AKRAP, A., Migracija Hrvata u posljednjem desetljeću 20. stoljeća, u: *Hrvatska dijaspora u crkvi i domovini*, Frankfurt am Mein, 2003.
- CHESNAIS, J.C., Below Replacement Fertility in the European Union (EU-15): Facts and Policies, 1960-1997, u: *Review of Population and Social Policies* 7 (1998.)
- COUNCIL OF EUROPE, *Recent Demographic Developments in Europe*, Strasbourg, 1992., 1999., 2001.,
- MARKOTIĆ, A. F., Ratni učinci na promjene u broju stanovnika Bosne i Hercegovine i Hrvatske, 1991-1998., u: *Društvena istraživanja* 5-6 (1999.)
- LESTHAEGHE, R., The Second Demographic Transition: Theory and Evidence, u: OPPENHEIM MASON, K., JENSEN, A.M., (eds), *Gender and Family Change in Industrialised Countries*, Clarendon Press, Oxford, 1995.
- VAN DE KAA, D., Europe's Second Demographic Transition, u: *Population Bulletin* 42 (1987), br. 1.
- VRESK, M., Urbanizacija i polarizirani razvoj Hrvatske, u: *Zbornik radova prvog hrvatskog kongresa geografa*, HGD, Zagreb, 1996.
- WERTHEIMER-BALETIĆ, A., Demografske promjene i globalni demografski procesi u Hrvatskoj u poslijeratnom razdoblju, u: *Encyclopaedia moderna* XIII (1992), br. 2 (38).
- - -, Predvidive demografske odrednice kretanja radne snage u Hrvatskoj, u: *Ekonomija* V (1999.), br. 4.
- - -, *Populacijska politika u zemljama s posttranzicijskim obilježjima razvoja stanovništva*, RAD, Razred za društvene znanosti, knjiga 480, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 2000.
- - -, *Determinante reprodukcije stanovništva u Hrvatskoj u drugoj polovici 20. stoljeća*, RAD, Razred za društvene znanosti, knjiga 487, HAZU, Zagreb, 2003.
- UN ECONOMIC COMMISSION FOR EUROPE AND THE STATISTICAL OFFICE OF THE EUROPEAN COMMUNITIES, *Recommendations for the 2000 Censuses of Population and Housing in ECE Region*, New York - Geneva, 1998.
- UN POPULATION DIVISION, *World Population Prospects, The 1998 Revision*, New York, 2000.
- UN POPULATION DIVISION, *World Population Prospects, The 2002 Revision, Highlights*, New York, 2003.

DEMOGRAPHIC SITUATION IN CROATIA – CURRENT DEMOGRAPHIC PROCESSES

Alica Wertheimer-Baletić

Croatian Academy of Science and Arts
Zagreb, Croatia

Summary

This paper analyses demographic processes in Croatia in the last five decades, taking into consideration the data of the last census from 2001. The processes are the following: depopulation (partial and total), its components (natural changes and migrations), proportions of depopulation, its spreading and irregular population density), aging population (total number and the population divided into age categories). Although the data of the census from 2001 cannot, due to the changes in the way it was carried out, be fully compared to the earlier censuses (from 1948 to 1991), it has been noticed that the above given processes continued (especially in the period between 1991 and 2001), and that the war in Croatia, the economic recession and the fact that Croatia has no population policy have encouraged the mentioned harmful processes. This has resulted in negative implications for not only demographic, but also economic and social development of Croatia. With force of demographic inertia, these processes (besides other unchanged circumstances) will not just persist in the next three decades, they will accelerate. The so-called negative population momentum (change in the age structure), demographic issue is becoming more and more obvious, turning into a socio-economic problem.

Key words: *demography, depopulation of Croatia, aging population, migration, population policy, society.*